

LUBĀNA LĪDZENUMS DZELZS LAIKMETĀ: APBEDĪJUMU VIETU AINAVA (500. G. P. M. Ē. – 1200. G. M. Ē.)

ENIJA ZAĶE

Bc. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta

Arheoloģisko materiālu krātuves krājuma glabātāja

E-pasts: enija.zake@lu.lv

ANOTĀCIJA

Lubāna līdzenums ir bijis nepārtraukti apdzīvots visu aizvēstures posmu. Teritorijā visplašāk pētīts akmens laikmets, bet dzelzs laikmeta arheoloģisko pieminekļu izpēte nav bijusi pietiekami plaša. Rakstā pētīta Lubāna līdzenuma apbedījumu vietu ainava dzelzs laikmetā, lai skaidrotu faktorus, kas noteica apbedījumu vietu ierīkošanu konkrētās teritorijās. Apbedījumu vietu ainavu ietekmēja klimatisko apstākļu izmaiņas, kā arī iedzīvotāju etniskais neviendabīgums.

Atslēgvārdi: Lubāna līdzenums, apbedījumu vietas, apbedījumu vietu veidi.

IEVADS

Pētījumā tiek analizēta Lubāna līdzenuma dzelzs laikmeta apbedījumu vietu ainava. Dzelzs laikmets (500. g. p. m. ē. – 1200. g. m. ē.) Latvijas teritorijā iedalās četros posmos – senākajā (500.–1. g. p. m. ē.), agrajā (1. g. p. m. ē. – 400. g. m. ē.), vidējā (400.–800. g. m. ē.) un vēlajā (800.–1200. g. m. ē.) (Vasks 2001; Atgāzis 2001; Graudonis 2001; Apals, Mugarēvičs 2001). Apbedījumu vietu ainava apskatīta divos posmos – dzelzs laikmeta pirmajā (500. g. p. m. ē. – 400. g. m. ē.) un otrajā (400.–1200. g. m. ē.) pusē. Šāds hronoloģisks dalījums izvēlēts tāpēc, ka dzelzs laikmeta pirmajā pusē pastāv vairāki apbedījumu vietu veidi, kuri nepieder pie vienas etniskas kopības, kā tas ir dzelzs laikmeta otrajā pusē. Teritorija glabā arheoloģiskās liecības ne vien par plaši pētīto akmens

laikmetu, bet arī par mazāk apskatīto bronzas un dzelzs laikmetu (Loze 2015, 230). Dzelzs laikmeta apbedījumu vietas pētītas un apskatītas fragmentāri (1. tab.).

Arheoloģisko ainavu pētniecība mūsdienās ir aktuāla, jo dzīvojam ainavu vidē un redzam tajā izmaiņas, bet neizprotam ainavas veidošanās apstākļu cēloņsakarības (Melluma 2011, 10). Arheoloģiskās ainavas pētniecībai pievērsās 20. gs. 60.–70. gados (Parcero-Oubiña, Barreiro, Criado-Boado, Barreriro 2014, 1–2). Latvijā ainavu pētniecība ir jauns izpētes lauks, kaimiņvalstīs šie pētījumi izvērsti jau agrāk (Vedru 2009). Pētījums ir veikts par Lubāna mitrāja ainavu vēlā ledus laikmetā un pēcledus laikmetā (Loze, Kalniņa, Ceriņa 2011). Apjomīgāki darbi par Lubāna līdzenuma apbedījumu vietu ainavu nav veikti.

Ar ainavu saprotam kaut ko vizuālu un bieži vien neaizdomājamies par to, cik plašs un komplikēts šis jēdziens patiesībā ir. Ainava nav tikai vizuāli tēli, tā ietver gan dabu, gan cilvēkus un viņu daudzveidīgo darbību konkrētā vietā un laikā (Melluma 2011, 10). Ainava ir dabas un sabiedrības darbības kopprodukts (Melluma, Leinerte 1992, 6). Ainavas definīcija ietver ne vien cilvēka un dabas mijiedarbību, bet arī konkrētas teritorijas un telpas pazīmes. Cilvēka saistība ar ainavu vienmēr ir bijusi mērķtiecīga. Cilvēks tajā dzīvo un saimnieko attiecīgi savu iespēju un attīstības robežās (Melluma 2011, 13–14). Ainavu arheoloģija ļauj identificēt pagātnes cilvēka mijiedarbību ar apkārtējo vidi un priekšstatus par sociālās, ekonomiskās un politiskās telpas organizēšanu (Ray 2012, 274), kā arī atspoguļo reliģiskos priekšstatus, bet tie ir sarežģīti un maz pētīti. Šis jautājums nav pētījuma tēma. Ainavu pētniecība parāda, kā cilvēki pielāgojas apkārtējai videi. Lubāna līdzenumā redzams, ka ne visi apvidi ir piemēroti senkapu ierīkošanai.

Līdz šim zināms, ka Lubāna līdzenumā dzelzs laikmetā apdzīvotas vismaz 20 dzīvesvietas (Zaķe 2023, 55) un izmantotas 39 apbedījumu vietas (1. tab.), kā arī viena savrupatradumu vieta, kas ir iespējama apbedījumu vieta Lubāna ezera R krastā (Ciglis 2007, 30). Atsevišķos dzelzs laikmeta posmos konstatēti dažādi senkapu veidi. Raksta mērķis ir rekonstruēt Lubāna līdzenuma apbedījumu vietu ainavu dzelzs laikmetā, nosakot senkapu piederību pie konkrētām etnokultūru grupām un izpētīt noteicošos faktorus apbedījumu vietu izvietojumā.

Pētījums aprobēts bakalaura darbā “Lubāna līdzenuma apdzīvotība bronzas un dzelzs laikmetā (1800. g. p. m. ē. – 1200. g.)” (Zaķe 2023). Izstrādājot rakstu, iegūta jauna informācija par apbedījumu vietu skaitu (1. tab.). Pētījuma izstrādē izmantotas NKMP PDC Lubāna līdzenuma administratīvo teritoriju pagastu mapes un arheoloģisko izrakumu pārskati, kas glabājas LNVM AD un LU LVI AMK kolekcijās, kā arī Ilzes Birutas Lozes,

Arņa Radiņa, Jāņa Cigļa u. c. pētnieku publikācijas (Loze 2015; Radiņš 1999; Ciglis 2007).

1. tabula. Apbedījumu vietas Lubāna līdzenumā dzelzs laikmetā

Table 1. Burial sites in the Lubāna Plain during Iron Age

Nr.	Pieminekļa nosaukums	Atrašanās vieta	Datējums	Veids	Pētniecība
1.	Aizkārkles senkapi	Barkavas pag.	D4	līdzēnais kapulauks	
2.	Aizstirnes senkapi (Vecie kapi)	Rugāju pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
3.	Antanu senkapi (Zviedru kapi)	Stradu pag.	D1, D2	?	
4.	Antanu senkapi II	Stradu pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
5.	Beļausku senkapi	Bērzpils pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
6.	Bonifacovas senkapi (Priežu saliņa)	Bērzpils pag.	D3	līdzēnais kapulauks	G. Manteufeils 1897; P. Rikovs 1915; J. Tomašēvičs 1932
7.	Cakulu senkapi	Dekšāres pag.	D3, D4	līdzēnais un uzkalniņu kapulauks	I. Cimermane 1958; A. Radiņš 1983
8.	Cīruļu senkapi	Ošupes pag.	D2	uzkalniņi ar akmeņu riņķi	M. Eberts 1913
9.	Čušļu senkapi (Kara kapi)	Rugāju pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
10.	Dervanienas senkapi	Gaigalavas pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
11.	Domopoles senkapi (Kara kapi)	Bērzpils pag.	D2	?	
12.	Īdeņu fermas kapulauks	Nagļu pag.	D2, D3, D4	uzkalniņi bez akmeņu riņķa, līdzēnais kapulauks	I. B. Loze 1974
13.	Īdeņu kapulauks	Nagļu pag.	D3, D4	līdzēnais kapulauks	
14.	Jaunpommeru senkapi (Zviedru kapi)	Stradu pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
15.	Kapūnes senkapi	Lazdukalna pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
16.	Karitonu senkapi	Gaigalavas pag.	D4	līdzēnais kapulauks	
17.	Krekļu purva senkapi	Indrānu pag.	D1, D2	akmeņu krāvuma kapi?	
18.	Kuderu senkapi	Gaigalavas pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	

Nr.	Pieminekļa nosaukums	Atrašanās vieta	Datējums	Veids	Pētniecība
19.	Ķeibenieku senkapi (Kara kapi)	Lazdukalna pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
20.	Lazdavnieku senkapi (Kundziņkalns)	Nagļu pag.	D2	uzkalniņu kapulauks	
21.	Lieparu senkapi	Lazdukalna pag.	D4	līdzēnais kapulauks	
22.	Ličagala senkapi	Indrānu pag.	D3, D4	līdzēnais kapulauks	M. Eberts 1913; E. Šturms 1927, 1936
23.	Mastarīgu senkapi (Kara kapi)	Lazdukalns pag.	D4	līdzēnais kapulauks	
24.	Mašķu senkapi (Kara kapi)	Rugāju pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
25.	Medņu senkapi	Rugāju pag.	D4	līdzēnais kapulauks	
26.	Meirānu senkapi (Kara kapi)	Indrānu pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
27.	Priedkalnu (Silabricu) senkapi	Daukstu pag.	D2, D3	akmeņu krāvuma kapi	S. Lauļa, J. Graudonis 1962
28.	Rāviju senkapi (Zviedru kapi)	Daukstu pag.	D2, D3	līdzēnais kapulauks	
29.	Salas senkapi (Mēra kapi)	Bērzpils pag.	D4	līdzēnais kapulauks	
30.	Slaveitu senkapi	Lazdukalna pag.	D2, D3, D4	uzkalniņi bez akmeņu riņķa, līdzēnais kapulauks	J. Romanovs 1892; P. Stepiņš 1938
31.	Smaudzū senkapi	Ošupes pag.	D2, D3, D4	uzkalniņi bez akmeņu riņķa, līdzēnais kapulauks	I. B. Loze 1973
32.	Ušuru senkapi	Līgo pag.	D3, D4	līdzēnais kapulauks	A. Nore 1922; J. Apals 1965
33.	Vēverāju kapulauks	Indrānu pag.	D3, D4	līdzēnais kapulauks	R. Šnore 1933
34.	Vēžu senkapi	Rugāju pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
35.	Zaļumu senkapi (Krapes Kapu kalns)	Daukstu pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
36.	Zaļmežnieku senkapi	Indrānu pag.	D4	uzkalniņu kapulauks	
37.	Žagatu senkapi	Gaigalavas pag.	D2, D3, D4	uzkalniņi bez akmeņu riņķa, līdzēnais kapulauks?	

Nr.	Pieminekļa nosaukums	Atrašanās vieta	Datējums	Veids	Pētniecība
38.	Kvāpānu senkapi I	Gaigalavas pag.	D4	lidzenais kapulauks	
39.	Kvāpānu senkapi II	Gaigalavas pag.	D2, D4	uzkalniņi bez akmeņu riņķa, uzkalniņu kapulauks	

Pētījumā izmantotas datu analīzes un statistikas metodes, ar kuru palīdzību apkopoti un analizēti iepriekšējie pētījumi un arheoloģiskais materiāls. Izmantojot LĢIA un informācijas sistēmas “Mantojums” (*mantojums.lv*) pieminekļu karšu koordinātas, ar kartogrāfijas metodi ģeogrāfiskās informācijas sistēmas vidē izveidotas divas kartes, kurās atainotas senkapu vietas un to veidi.

ADMINISTRATĪVĀS ROBEŽAS

Lubāna līdzenums atrodas 12 pagastu teritorijās – Madonas novadā (Ošupes, Indrānu un Barkavas pagastā), Rēzeknes novadā (Gaigalavas, Nagļu un Dekšāres pagastā), Balvu novadā (Rugāju, Bērzpils un Lazdukalna pagastā) un Gulbenes novadā (Līgo, Stradu un Daukstu pagastā) (LĢIA Pagastu un pilsētu karte). Dažās administratīvajās teritorijās pētāmā teritorija iesniedzas daļēji.

ĢEOGRĀFISKAIS RAKSTUROJUMS

Lubāna līdzenums situēts Austrumlatvijas zemienes ZR daļā un tā vidusdaļā. Teritorija R un ZR robežojas ar Gulbenes valni un Vidzemes Centrālo augstieni, bet Z un A ar Ziemeļlatgales pacēlumu, D no Meirānu–Praulienas stacijas līdz Vidusdaugavas zemienei, veidojot plašas teritorijas apkārt Lubāna ezeram (Ļuļko 1). Lubāna līdzenuma (~ 100 000 ha) (Līdumnieks 1974, 3) D daļā situēts Lubāns (80,70 km²). Ezerā ietek Malta, Lisiņa, Malmuta un Rēzekne, iztek Aiviekste un Abaine (Kalniņa 2023). Apskatāmajā teritorijā atrodas Ušura ezers un purvi, piemēram, Salas purvs (Markots 1995, 161). Arheoloģijas pieminekļu veidošanās laikā līdz 19. gadsimtam ezera ūdens līmenis bija augstāks, nekā tas ir mūsdienās, jo teritorijā veikti ūdens līmeņa svārstību regulēšanas darbi (Zaķe 2023, 29).

Lubāna ezers ir sekls, tā krasts ir lēzens, bez izteikta reljefa pacēluma. Plūdu periodos un lielu nokrišņu rezultātā ezerā ceļas ūdens līmenis, applūdinot apkārtnes teritorijas (Bielis 1974, 21). Ne visi līdzenuma apvidi

ir piemēroti senkapu ierīkošanai. Līdzīga aina novērojama arī no 20. gs. sākuma (LNBL Latvijas karte 1935, LĢIA Pārskata (topogrāfiskā) karte).

HISTORIOGRĀFIJA

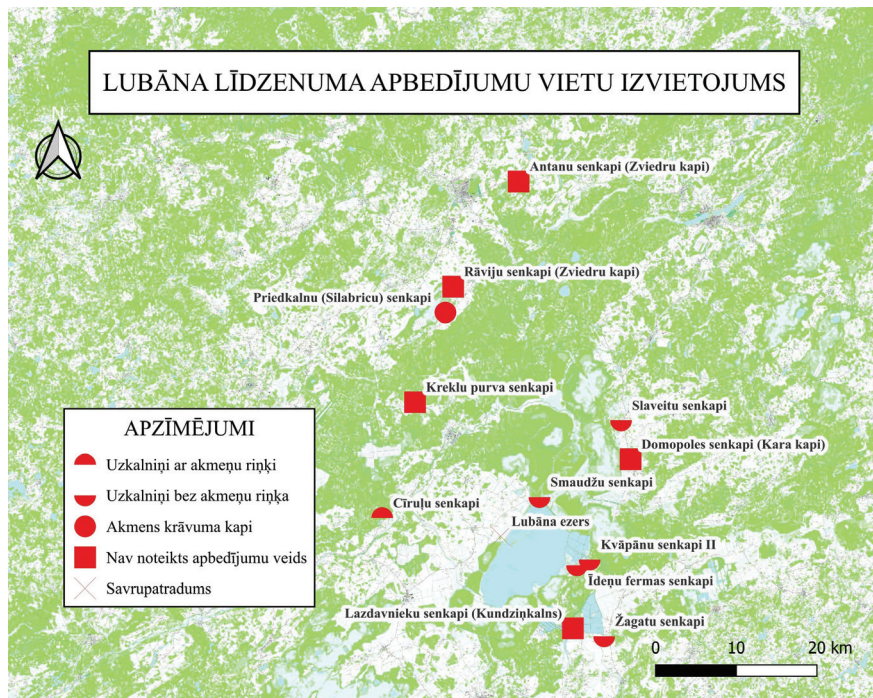
Ziņas par teritorijas pētniecību atrodamas no 19. gs. beigām un 20. gs. sākuma. 20. gs. arheoloģiskie pētījumi lielākoties saistīti ar akmens laikmeta pieminekļu izpēti, dzelzs laikmeta pieminekļu pētniecība ir veikta pastarpināti, papildus apzinot un fiksējot pieminekļus (Zaķe 2023, 103–104). Lielu ieguldījumu ezera apkārtnes akmens laikmeta apmetņu pētniecībā veikusī I. B. Loze, atklājot arī dzelzs laikmeta arheoloģiskos pieminekļus (Loze 2015, 230–231). Arheoloģiskos izrakumus Brikuļu pilskalnā veicis Andrejs Vasks, apkopojot iegūtos datus monogrāfijā, kurā atrodama informācija par Lubāna zemienes dzelzs laikmeta arheoloģiskajiem pieminekļiem, tai skaitā apbedījumu vietām (Vasks 1994, 79–82). Neliela apjoma izrakumus senkapos veikuši arī citi pētnieki (Pēteris Stepiņš, Ieva Cimermane u. c.) (1. tab.). Senkapu pētniecība no 20. gs. sākuma dokumentēta un aprakstīta arheoloģisko izrakumu pārskatos, kas glabājas LNVM AD un LU LVI AMK.

Lubāna līdzenuma apbedījumu vietas aplūkotas publikācijās (Graudonis 1967; Šnore 1993; Radiņš 1999; Ciglis 2007; Guščika 2013). Ģeoloģiskos un hidroloģiskos pētījumus veicis Guntis Eberhards, Aivars Markots un Imants Rieksts (Eberhards 2015; Markots 1995; Rieksts 1974).

DZELZS LAIKMETA PIRMĀS PUSES APBEDĪJUMU VIETU AINAVA

Dzelzs laikmetā, parādoties dzelzs darbarīkiem, mainās saimniecības formas, dominē zemkopība, kas noteica izmaiņas apbedījumu vietu izkārtojumā. Subatlantiskajā periodā (500. g. p. m. ē. – mūsdienas) klimats kļuva mitrs, sākās intensīva purvu augšana un pakāpeniski nostabilizējās ūdens līmeņa režīms (Rieksts 1974, 11).

Par senākā dzelzs laikmeta apbedījumu vietām informācijas ir saglabāties maz, jo nav veikti arheoloģiskie izrakumi. Iespējams, šajā periodā turpinās bronzas laikmeta apbedīšanas tradīcijas. Lubāna līdzenumā, tāpat kā Latvijas A, līdz šim nav zināmi bronzas laikmeta senkapī (Vasks 2015, 143). Iedzīvotāji tikai sāka iepazīt metālus un, iespējams, turpināja piekopt iepriekšējā perioda saimnieciskos paņēmienus (Vilcāne 2018, 50). Pēc saglabātajām liecībām, iespējams, Kreklu purva senkapī pieder pie akmeņu krāvuma kapiem (1. tab.).

1. attēls. Lubāna līdzenuma apbedījumu vietu izvietojums (QGIS. Ortofoto 8. cikls. Topogrāfiskā 1:10 000 ar reljefa ēnojumu karte. Zaķe 2023)

Figure 1. The location of burial sites in the Lubāna Plain (QGIS. Orthophoto 8th cycle. Topographical map 1:10 000 with relief shading. Zaķe 2023)

Agrajā dzelzs laikmetā mirušos apbedīja uzkalniņos ar akmeņu riņķi, uzkalniņos bez akmeņu riņķa un akmeņu krāvuma kapos. Par piederību pie ZA Latvijas uzkalniņiem bez akmeņu riņķa liecina savrupatradumi (Smaudžu, Slaveitu, Kvāpānu II, Žagatu, Īdeņu fermas) senkapos un Lubāna ezera A krastā (Ciglis 2007, 23, 30). Cīruļu senkapi pieder pie uzkalniņiem ar akmeņu riņķi (Vasks 1994, 79). Šajā periodā Latgales Z izzūd uzkalniņu kapulauki, tos nomaina akmeņu krāvumu kapi (Ciglis 2007, 34). Līdzenumā zināmi Priedkalnu akmeņu krāvuma kapi (Graudonis, Lauļa 1962) un jau iepriekš minētie Kreklu purva senkapi. Nav iespējams noteikt vairāku senkapu veidu, jo tie ir maz pētīti, kā arī D Latvijas uzkalniņi atšķiras no ZA Latvijas uzkalniņiem, kuriem apkārt ir grāvītis (Ciglis 2007, 23, 26). Uzkalniņus ir grūti identificēt, bieži vien nevar pateikt, vai apkārt ir akmeņu riņķis vai grāvītis, jo akmeņu riņķis var būt izlauzts un grāvītis var veidoties izlauzto akmeņu rezultātā, kā arī esošais grāvītis var aizmilst ar smilti (Guščiņa 2013, 124).

Uzkalniņi ar akmeņu riņķi un uzkalniņi bez akmeņu riņķa tiek saistīti ar baltu etnolingvistisko kopību, bet akmens krāvuma kapi – ar Baltijas

somiem (Ciglis 2007, 23). Lubāna līdzenumā, kā arī citviet etniskās grupas konsolidējās. Latvijas teritorijā Baltijas somi apdzīvoja Z daļu, bet balti D daļu (Vilcāne 2018, 53). Līdzenumā Baltijas somi apdzīvoja Z daļu un Ušura ezera krastus, bet balti apmetušies D, apkārt Lubānam (1. att.). Netālu no uzkalniņiem bez akmeņu riņķa atrodas Smaudžu, Īdeņu, Jašubovas, Zvej-salas, Malmutas upes grīvas, Kvāpānu apmetnes un Brikuļi (Zaķe 2023, 105, 108). Dzīvesvietas ir pētītas maz, tādēļ detalizētāk analizēt nav iespējams. Pārējo senkapu tuvumā dzīvesvietas nav identificētas.

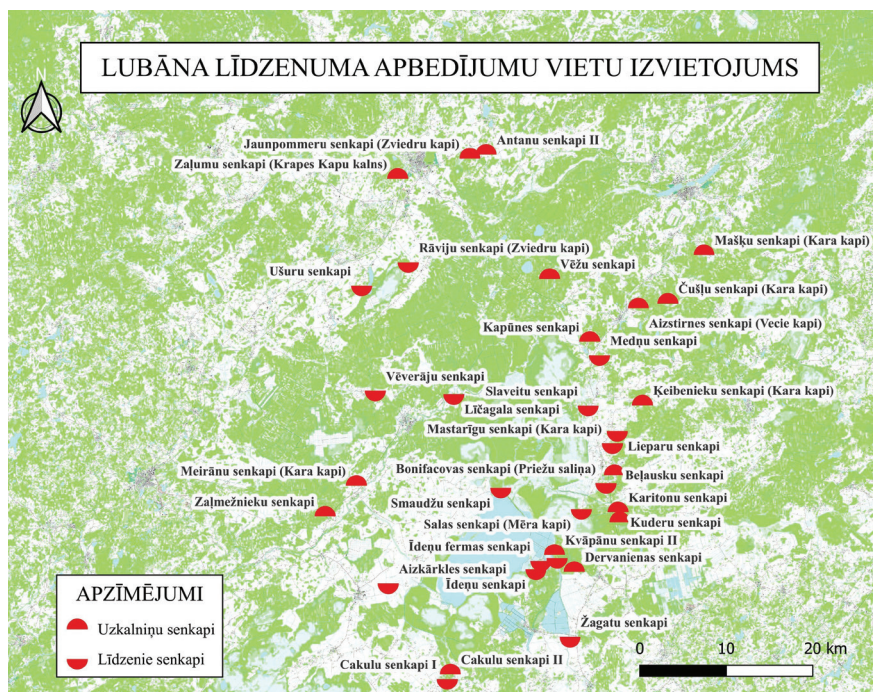
Senkapi situēti netālu no ūdens – pie Lubāna ezera (Kvāpānu II, Īdeņu ferma un Smaudži), Ušuru ezera (Priedkalni, Rāviji), Rēzeknes upes (Kvā-pānu II, Žagati un Īdeņu ferma), Abaines (Smaudži), Maltas upes (Laz-davnieki), Aiviekstes upes (Cīruļi). Pārējie senkapi ierikoti pie mazākām upītēm, piemēram, pie Piestiņas situēti Slaveiti (1. att.). Dzelzs laikmetā apbedījumu vietas un dzīvesvietas ierīkoja netālu no ūdens (Radiņš 1999, 17). Upes izmantoja saimniecībai un satiksmei. Aiviekstes augštecē apbedī-jumu vietas neierīkoja, jo tur augsne bija mitra, tas saimniecisko darbību apgrūtināja (Markots 1995, 161). Uzkalniņus ierīkoja smilšainās teritorijās, par ko liecina Smaudžu (Loze 1973, 1) un Īdeņu fermas senkapi, kas situēti Īdeņu paugura ZA (Loze 1974, 1).

DZELZS LAIKMETA OTRĀS PUSES APBEDĪJUMU VIETU AINAVA

Vidējā dzelzs laikmetā pieaug apdzīvotības intensitāte, teritoriju apdzi-vo blīvāk, par ko liecina senkapu skaita pieaugums (2. att.). Latgaļu kul-tūras pirmsākumi meklējami līdzeno kapulauku kultūrā 5.–7. gs. Daugavas labajā krastā un R no Aiviekstes (Vilcāne 2018, 59). Lubāna līdzenumu apdzīvo latgaļi, teritorijā nostabilizējas viens etnoss.

Līdzenumā Smaudžu, Īdeņu, Slaveitu, Rāviju un Žagatu agrā dzelzs laik-meta senkapu teritorijas turpina izmantot arī vidējā dzelzs laikmetā. Šādos reģionos pastāvējis jaukts etniskais sastāvs un notikusi vietējo iedzīvotāju asimilācija ar jaunatnācējiem (Vilcāne 2018, 59), bet etniskās robežas sāk iezīmēties skaidrāk. Lubāna līdzenuma apbedījumu vietu ainava pierāda jau iepriekš konstatētu pieņēmumu, ka A Latvijas vidusdaļā latgaļu līdzenie kapulauki neizplešas uz D, bet pārvietojas uz Z, pa Baltijas somu akmeņu krāvumu kapu izplatības areālu (Radiņš 1994, 22). Ušura ezera DA situēti Priedkalnu akmeņu krāvumu kapi, bet Ušuru līdzenie senkapi atrodas ezera ZR (2. att.).

Latgaļu līdzenajiem kapulaukiem blakus ierīkoti uzkalniņu kapulauki, kas parādās 10. gs. beigās (Radiņš 1994, 18). Lubāna līdzenumā izteikts pie-mērs ir Cakulu senkapi, kur vidējā dzelzs laikmeta līdzenajam kapulaukam

2. attēls. Lubāna līdzenuma apbedījumu vietu izvietojums (QGIS. Ortofoto 8. cikls. Topogrāfiskā 1:10 000 ar reljefa ēnojumu karte. Zaķe 2023)

Figure 2. The location of burial sites in the Lubāna Plain (QGIS. Orthophoto 8th cycle. Topographical map 1:10 000 with relief shading. Zaķe 2023)

blakus ierikots vēlā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapulauks (Radiņš 1983, 5, sk. 2. att.).

Lielākā daļa latgaļu senkapu atrodas netālu no dzīvesvietām – pie Berzīnes pilskalna (Beļauski, Karitoni, Kuderu, Masterīgi), Visagala pilskalna (Meirāni, Zaļmežnieki) (Zaķe 2023, 108). Lubāna ezera krastā dzelzs laikmetā blīvi apdzīvots Īdeņu paugurs, uz kura situēts Brikulu un Īdeņu pilskalns, kā arī Īdeņu un Īdeņu fermas senkapi (Vasks 1994, 4; Zaķe 2023, 108).

Apbedījumu vietas ierīko līdzenuma perifērijā, ko noteica zemkopības attīstība un Lubāna ezera apkārtnes applūšana. Arī šajā periodā Aiviekstes augštece netiek apdzīvota (2. att.). Akmens laikmetā dzīvesvietas un to teritorijā ierīkotās apbedījumu vietas situētas netālu no Lubāna ezera (Loze 2015, 23), bet dzelzs laikmetā apbedījumu vietas ierīkotas vairāku kilometru attālumā no Lubāna ezera krastiem. Uzkalniņu koncentrācija novērojama Lubāna līdzenuma ZA daļā (2. att.). Diemžēl šajā apvidū nav zināmas dzīvesvietas.

Latgaļi apbedījumu vietas ierīko arī netālu no ūdens – pie Lubāna ezera (Kvāpāni, Žagati, Aizkārkle, Smaudži, Salas, Īdeņi un Īdeņu ferma), Ušura ezera (Ušurs), Aiviekstes upes (Līcagals, Liepari, Vēverāji, Meirāni, Zaļmežnieki), Abaines upes (Smaudži), Rēzeknes upes (Dervaniena), Malmutas (Cakuli), Lisiņas upes (Aizkārkle), Ičas upes (Bonifacova, Beļauski). Pārējie senkapi atrodas mazāku upju tuvumā. Dzīvot ūdens tuvumā bija svarīgi, jo, kā jau iepriekš autore norādījusi, ūdens kalpoja gan saimniecībai, gan transportam. Upes bija nozīmīgi tirdzniecības ceļi. Uzkalniņu izveidei izmantotas smilšainas vietas, pauguraini paaugstinājumi (Radiņš 1999, 35). Zaļumu un Īdeņu senkapi situēti uz paugura (2. att.).

SECINĀJUMI

Dzelzs laikmeta apbedījumu vietu ainavu Lubāna līdzenumā nosaka klimata maiņa, kas izraisa atkārtotu teritoriju pārpurvošanos un applūšanu. Apbedījumu vietu ainavu noteica arī zemkopības attīstība. Aiviekstes augštece dzelzs laikmetā nav piemērota saimniekošanai, šajā teritorijā neatrodas ne dzīvesvietas, ne apbedījumu vietas. Aiviekstes augštece ir maz apdzīvota teritorija jau no dzelzs laikmeta.

Apbedījumu vietas ierīkotas ūdens tuvumā, bieži vien tiešos ezeru vai upju krastos. Dzelzs laikmetā apbedījumu vietas salīdzinājumā ar akmens laikmetu situētas jau vairāku kilometru attālumā no Lubāna ezera. Atšķirībā no dzelzs laikmeta pirmās puses, dzelzs laikmeta otrajā pusē vairākas apbedījumu vietas ierīkotas pie lielākajām Lubāna ezera ietekām un iztekām. Ar vēlo dzelzs laikmetu senkapus ierīko līdzenuma ZA daļā, bet dzelzs laikmeta sākumā šīs teritorijas nav apdzīvotas.

Lubāna līdzenuma dzelzs laikmeta apbedījumu vietu ainavā konstatējami pieci apbedījumu vietu veidi. Dzelzs laikmeta sākumā teritoriju apdzīvo balti un Baltijas somi. Teritorijā novērojams, ka kultūretniskās grupas apdzīvo atsevišķus reģionus. Savukārt vidējā dzelzs laikmetā teritorijā dominē latgaļiem raksturīgie apbedīšanas veidi – līdzenie un uzkalniņu kapulauki. Izmaiņas apbedījumu vietu ainavā noteica izmaiņas sabiedrībā.

SAĪSINĀJUMI

LĢIA – Latvijas Ģeotelpiskās informācijas aģentūra

LNVM AD – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Arheoloģijas departaments

LU LVI AMK – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve

LVĢMC VDA – Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centra Vides datu arhīvs

NKMP PDC – Nacionālās kultūras mantojuma pārvaldes Pieminekļu dokumentācijas centrs

PATEICĪBAS

Raksts izstrādāts LZP FLPP projektā Nr. lzp-2021/1-0163 “Apbedīšanas tradīcijas ainavā: Latvijas teritorija dzelzs laikmetā (1.–1200. g.)”. Izsaku pateicību LU Latvijas vēstures institūta pētniecei Antonijai Vilcānei un Arheoloģisko materiālu krātuves vadītājai Silvijai Tilko par konsultācijām raksta tapšanā.

IZMANTOTIE AVOTI UN LITERATŪRA

AVOTI

- Arheoloģisko pieminekļu un atradumu vietu saraksts, 2001. Mugurēvičs, Ē., Vasks, A. (red.). *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 378–413.
- Graudonis, J., Laula, S., 1962. *Pārskats par 1962. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Gulbenes raj. Priedkalnos.* LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve, AA 1:76.
- Latvijas PSR arheoloģisko pieminekļu un savrupatradumu vietu saraksts, 1974. Mugurēvičs, Ē., Vasks, A. (red.). *Latvijas PSR arheoloģija.* Rīga: Zinātne, 323–360.
- LĢIA Ortofoto 8. cikls.
- LĢIA Pagastu un pilsētas karte.
- LĢIA Pārskata (topogrāfiskā) karte.
- LĢIA Topogrāfiskā 1:10 000 ar reljefa ēnojumu karte.
- LNBL Latvijas karte 1935.
- Loze, I., 1974. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Īdeņu vidējā dzelzs laikmeta kapulaukā 1974. gadā.* LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve, AA 1:770.
- Loze, I., 1973. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Smaudžu kapulaukā 1973. gadā.* LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve, AA 1:285.
- Ļulko, I. *Pārskats par piesārņojuma līmeni un hidroloģiskajiem rādītājiem Lubāna ezerā un Aiviekstes upē.* Latvijas Vides, ģeoloģijas un meteoroloģijas centra Vides datu arhīvs, AA 1:330.
- Radiņš, A., 1983. *Pārskats par arheoloģiskajiem izrakumiem Cakulu senkapos 1983. g.* LU Latvijas vēstures institūta Arheoloģisko materiālu krātuve, AA 1:500.

LITERATŪRA

- Apals, J., Mugurēvičs, Ē., 2001. Vēlais dzelzs laikmets. Mugurēvičs, Ē., Vasks, A. (red.). *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 232–277.
- Atgāzis, M., 2001. Vidējais dzelzs laikmets. Mugurēvičs, Ē., Vasks, A. (red.). *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 290–376.
- Bielis, V., 1974. Zemienu reljefs un hidrogrāfija. Bielis, V. (sast.). *Lubānas zemienu problēma un tās risinājums.* Rīga: Liesma, 21–25.
- Ciglis, J., 2007. Ziemeļaustrumu Latvija senākā dzelzs laikmeta beigās un agrā dzelzs laikmeta sākumā. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 61 (4), A daļa, 23–38.

- Eberhards, G., 2015. Jauni ģeomorfoloģiskie dati par Lubāna līdzenuma akmens laikmeta apmetnēm (mezolīts, agrais un vidējais neolīts). Loze, I. *Lubāna mitrāja apdzīvotība akmens laikmetā*. Rīga; Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 265–269.
- Graudonis, J., 1967. *Latvija v epokhu pozdnei bronzi i rannego zheleza*. Rīga: Zinatne.
- Graudonis, J., 2001. Agro metālu periods. Mugurēvičs, Ē., Vasks, A. (red.). *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 116–185.
- Guščika, E., 2013. Agrā dzelzs laikmeta kapu uzkalniņi ar akmeņu riņķi Latgales teritorijā. Saleniece, I., Grigaravičiute, S., Ivanovs, A. (red.). *Vēsture: avoti un cilvēki*. Daugavpils: Saule, 122–133.
- Kalniņa, L., 2023. Lubāna ezers. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/51670-Lubāna-ezers> (skatīts 03.01.2024.).
- Līdumnieks, A., 1974. Ievads. Bielis, V. (sast.). *Lubānas zemienu problēma un tās risinājums*. Rīga: Liesma, 3–5.
- Loze, I., Kalniņa, L., Ceriņa, A., 2011. Lubāna mitrāja ainava vēlā ledus laikmetā un pēcledus laikmetā. Cimermanis, S. (sast.). *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 175–199.
- Loze I., 2015. *Lubāna mitrāja apdzīvotība akmens laikmetā*. Rīga; Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- Markots, A., 1995. Lubāna līdzenums. Kavacs, G. (red.). *Latvija un latvieši. Latvijas daba*. 3. sēj. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 159–161.
- Melluma, A., Leinerte, M., 1992. *Ainava un cilvēks*. Rīga: Avots.
- Melluma, A., 2011. Latvijas ainavas: pārdomas par vārdiem, pieejām un praksi. Cimermanis, S. (sast.). *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 10–26.
- Parcero-Oubiña, C., Criado-Boado, F., Barreriro, D., 2014. *Landscape Archaeology*. Pieejams: https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007%2F978-1-4419-0465-2_264 (skatīts 03.01.2024.).
- Radiņš, A., 1994. 10.–13. gadsimta kapulauki latgaļu apdzīvotajā teritorijā un daži Austrumlatvijas vēstures jautājumi. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1 (10), 9–30.
- Radiņš, A., 1999. 10.–13. gadsimta senkapi latgaļu apdzīvotajā teritorijā un Austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. *Latvijas Vēstures muzeja raksti*, Nr. 5. *Arheoloģija*. Rīga: N.I.M.S.
- Ray, A., 2012. *Landscape Archaeology: Perspectives and directions*. Pieejams: https://www.academia.edu/50790800/Landscape_Archaeology (skatīts 03.01.2024.).
- Rieksts, I., 1974. Klimats, tā izmaiņas un varbūtējie ūdens līmeņi Lubānas ezerā. Bielis, V. (sast.). *Lubānas zemienu problēma un tās risinājums*. Rīga: Liesma, 8–12.
- Šnore, E., 1993. *Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā*. Rīga: Zinātne.
- Vasks, A., 1994. Brikuļu nocietinātā apmetne. *Lubāna zemiene vēlajā bronzas un dzelzs laikmetā (1000. g. pr. Kr. – 1000. g. pēc Kr.)*. Rīga: Preses nams.
- Vasks, A., 2001. Agrais dzelzs laikmets. Mugurēvičs, Ē., Vasks, A. (red.). *Latvijas senākā vēsture 9. g. t. pr. Kr. – 1200. g.* Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 186–231.
- Vasks, A., 2015. *No medniekiem un zvejniekiem līdz lopkopjiem un zemkopjiem*. Rīga: Zinātne.
- Vedru, G., 2009. Layers of landscape, layers of site. *Estonian Journal of Archaeology*. Tallinn: Kohtu 6, 21–35.
- Vilcāne, A., 2018. Balti un Baltijas somi. Vasks, A., Jansone, I., Zemītis, G. u. c. (red.). *Latvija un latvieši*. 2. sēj. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 36–81.
- Zaķe, E., 2023. *Lubāna līdzenuma apdzīvotība bronzas un dzelzs laikmetā (1800. g. p. m. ē. – 1200. g.)*. Rīga: LU.

LUBĀNA PLAIN IN THE IRON AGE: LANDSCAPE OF BURIAL SITES (500 BC–1200 AD)

ENIJA ZAĶE

BA in history, keeper of collections at the Repository of Archaeological Material,
Institute of Latvian History, University of Latvia

E-mail: *enija.zake@lu.lv*

ABSTRACT

The Lubāna Plain has been continuously inhabited throughout prehistory. The Stone Age has been most widely studied in the area, but the research of the Iron Age archaeological monuments has not been sufficiently extensive. The author of the article examines the landscape of burial sites in the Lubāna Plain during the Iron Age in order to explain the factors that determined the establishment of burial sites in specific areas. The landscape of burial sites was affected by changes in climatic conditions, as well as ethnic heterogeneity of the inhabitants.

Keywords: Lubāna Plain, burial sites, types of burial sites.

Summary

In this article, the author analyses the landscape of burial sites in the Lubāna Plain during the Iron Age. The area holds archaeological evidence of the widely studied Stone Age and the less studied Iron Age. The burial sites of the Iron Age have been examined fragmentarily. The research of archaeological landscapes sheds the light upon the conditions of landscape formation. The aim of the article is to reconstruct the landscape of burial sites in the Lubāna Plain during the Iron Age by exploring the connection of burial sites with specific ethno-cultural groups and researching the determining factors in the location of burial sites. The research uses data analysis and statistical methods to summarise and analyse previous research and archaeological material. Using the cartography method, maps were created, which displayed burial sites and their types. The landscape of the burial sites is affected by climate change, which causes repeated flooding of the areas. With the appearance of iron tools, agriculture begins to dominate, defining the changes in the landscape of burial sites. Burial sites are located directly on the shores of lakes or rivers. The location of burial sites was conditioned by changes in society, which is indicated by the mutual interaction of ethnic groups. Five different types of burial sites

can be found in the landscape of Iron Age. In the first half of the Iron Age, the territory was inhabited by Baltic and Baltic Finns, but in the Middle Iron Age, the types of burial characteristic of Latgilians – flat and barrow burial fields. In the landscape of the first half of the Iron Age, the inhabited areas of Baltic and Baltic Finns stand out, while in the second half of the Iron Age, the entire territory is inhabited by Latgilians.